

Απομνημονεύματα
για τα
Βόρεια Σύνορα
της Ελλάδας

Από τον
George Baker

1837

Πίνακας περιεχομένων

Υπόμνημα περί των Βορείων Συνόρων της Ελλάδος.....	3
Πίνακας Ύψομέτρων.....	16
George Baker.....	17

www.pentalofo.gr

Υπόμνημα περί των Βορείων Συνόρων της Ελλάδος

Ο χάρτης για τα βόρεια σύνορα της Ελλάδας φτιάχτηκε από μια επιτροπή. Σε αυτή συμμετείχαν εκπρόσωποι από τις τρεις Μεγάλες Δυνάμεις: τη Μεγάλη Βρετανία, τη Γαλλία και τη Ρωσία. Σκοπός τους ήταν να βρουν και να χαράξουν πάνω στο ίδιο το έδαφος τα σημεία των συνόρων. Ήθελαν μεγάλη ακρίβεια επειδή η Ελλάδα θα χωριζόταν για πάντα από την Τουρκία. Αυτή η δουλειά ήταν απαραίτητη. Οι παλιοί χάρτες είχαν πολλά λάθη. Επίσης, οι πληροφορίες από τους νεότερους ταξιδιώτες δεν ήταν αρκετές για ένα τόσο σπουδαίο έργο.

Πριν περιγράψουμε την περιοχή από όπου περνάει η γραμμή των συνόρων, ας δούμε τι στοιχεία είχαμε. Τα στοιχεία αυτά ήταν απολύτως απαραίτητα για να ορίσουμε τα σύνορα και να σχεδιάσουμε το έδαφος.

Όμως, τέτοια στοιχεία δεν υπήρχαν καθόλου. Μάλιστα, επειδή έλειπαν αυτά τα στοιχεία, δημιουργήθηκε η επιτροπή. Αν μπορούσαμε να σχεδιάσουμε τα σύνορα πάνω σε έναν έτοιμο και σωστό χάρτη, δεν θα χρειαζόταν να στείλουμε εκεί αξιωματικούς. Οι αξιωματικοί αυτοί δεν ήξεραν καθόλου την περιοχή. Κατάφεραν να βρουν τον δρόμο τους μόνο επειδή πήγαν πρώτα εκεί και εξέτασαν το έδαφος με τα μάτια τους.

Τα σύνορα πηγαινούν σχεδόν από την ανατολή προς τη δύση. Δηλαδή, κόβουν κάθετα τους συνηθισμένους δρόμους που ενώνουν τη Θεσσαλία και την Ήπειρο με τη Λοκρίδα, τη Βοιωτία, την Ακαρνανία και την Αιτωλία. Οι γνωστοί ταξιδιώτες Γκελ (Gell), Ντόντγουελ (Dodwell) και Χόλαντ (Holland) αναφέρουν στα βιβλία τους μόνο τα σημεία όπου οι δρόμοι αυτοί διασταυρώνονται. Οι ενδιαμέσες περιοχές είναι άγριες και γεμάτες βουνά. Η πρόσβαση εκεί είναι δύσκολη. Επίσης, οι κάτοικοι ζούσαν σαν κλέφτες και δεν υπήρχε νόμος, οπότε κανένας σύγχρονος ταξιδιώτης δεν είχε πάει εκεί.

Ο χάρτης του Συνταγματάρχη Λαπί (Lapie) ήταν πολύ σπουδαίος για την εποχή του, αν σκεφτούμε ότι μαζεύτηκε από πολλές αμφίβολες πηγές. Ήταν ο καλύτερος χάρτης που υπήρχε τότε. Όμως, είχε πολλά λάθη στα πιο σημαντικά σημεία των συνόρων.

Τα πιο σωστά στοιχεία του προέρχονταν από τα ταξιδιωτικά βιβλία που αναφέραμε πριν. Οι διαδρομές του Σερ Ουίλιαμ Γκελ (Sir William Gell) μας βοήθησαν αρκετά να εξετάσουμε το ανατολικό άκρο. Μας βοήθησε πολύ η περιγραφή του για το πέρασμα του Χλωμού. Όμως, όταν εξετάσαμε τη Δυτική Ελλάδα και την περιοχή των Αγράφων, η μόνη πηγή που είχαμε ήταν το μεγάλο αλλά γεμάτο λάθη βιβλίο του Πουκεβίλ (Rouqueville) με τίτλο «Ταξίδι στην Ελλάδα». Ο χάρτης του Λαπί είχε στηριχτεί σε αυτό το βιβλίο, καθώς και στις πληροφορίες των Γκελ και Ντόντγουελ. Σύντομα όμως καταλάβαμε ότι έπρεπε να τον κλείσουμε. Δεν μπορούσαμε να έχουμε καμία εμπιστοσύνη στις λεπτομέρειές του.

Από τον Αμβραχικό Κόλπο (Κόλπο της Άρτας) μέχρι την κοιλάδα του Σπερχειού, ο χάρτης του Λαπί δεν μοιάζει καθόλου με το πραγματικό έδαφος. Έχει βάλει σε λάθος θέσεις και με λάθος ονόματα τα βουνά, ακόμη και μερικά από τα πιο μεγάλα χωριά.

Για παράδειγμα, δίνει το όνομα Μακρυνόρος σε ολόκληρη την οροσειρά που χωρίζει τον Κόλπο της Άρτας από τον Ασπροπόταμο (Αχελώο). Στην πραγματικότητα, το Μακρυνόρος είναι απλώς ένα μικρό και δευτερεύον βουνό. Τον Τυμφρηστό, που σήμερα τον λέμε Βελούχι, τον βάζει στην οροσειρά των Αγράφων αντί για τη σωστή του θέση κοντά στο Καρπενήσι. Επίσης, κανένα κομμάτι του βουνού Όθρυς δεν λέγεται Βαρίμποβο ή Έλλοβο. Ακόμη, η διαδρομή του Ασπροποτάμου είναι σχεδιασμένη πολύ λάθος, ενώ μπερδεύει τα δύο γεφύρια του Κοράκου και της Τατάρνας και τα δείχνει σαν ένα.

Αν είχε κυκλοφορήσει τότε το σπουδαίο βιβλίο του Συνταγματάρχη Ληκ (Colonel Leake) για τη Βόρεια Ελλάδα, θα μας είχε βοηθήσει να λύσουμε πολλές απορίες για τα ανεξερευνήτα μέρη. Αντίθετα, εμείς έπρεπε να ζητάμε γρήγορα πληροφορίες από τους ντόπιους. Αυτοί όμως είχαν συχνά σκοπό να μας παραπλανήσουν παρά να μας βοηθήσουν.

Για να βρει τα σύνορα, η επιτροπή πήγαινε πρώτα και εξέταζε το έδαφος προς την κατεύθυνση που έλεγαν οι οδηγίες της. Όποτε υπήρχε κάποια αμφιβολία και έπρεπε να αποφασίσει μόνη της, επέλεγε τα σημεία που εξυπηρετούσαν καλύτερα τον σκοπό της. Επίσης, πρόσεχε τα σημεία αυτά να ταιριάζουν με το προηγούμενο και το επόμενο κομμάτι των συνόρων. Έπαιρνε την τελική απόφαση για ένα μέρος πριν προχωρήσει σε μια νέα περιοχή.

Μετά, έπρεπε να φτιαχτούν δύο χάρτες: ένας για την ελληνική κυβέρνηση και ένας για την τουρκική. Θεωρήθηκε απαραίτητο να γίνει μια ακριβής τριγωνομετρική μέτρηση σε μια στενή λωρίδα γης και στις δύο πλευρές των συνόρων. Για τον σκοπό αυτό, το καλοκαίρι του 1833 μετρήθηκε με μεγάλη ακρίβεια μια βάση 4.100 γαλλικών μέτρων¹ στην πεδιάδα της Άρτας. Στόχος ήταν να δημιουργηθεί μια συνεχής σειρά από τρίγωνα μετρήσεων από τον Κόλπο της Άρτας μέχρι τον Κόλπο του Βόλου (Παγασητικό).

Κάποιες πολιτικές δυσκολίες και η αναταραχή στη χώρα δεν επέτρεψαν να ολοκληρωθεί αυτή η δουλειά όπως είχε σχεδιαστεί αρχικά. Στο μεταξύ, δόθηκε εντολή να επεκταθεί η γαλλική χαρτογράφηση της Πελοποννήσου (Μοριά) προς τη Βόρεια Ελλάδα (στην Αττική, τη Βοιωτία, τη Λοκρίδα, τη Δωρίδα και μέρος της Αιτωλίας²). Έτσι, αποφασίστηκε να χρησιμοποιηθούν οι γαλλικοί σταθμοί μέτρησης μέχρι τα τελικά σύνορα για τις ανατολικές και κεντρικές περιοχές. Αυτές οι μετρήσεις θα ενώνονταν με τα τρίγωνα της πεδιάδας της Άρτας για να φτιαχτεί ο χάρτης του δυτικού τμήματος μέχρι τα Άγραφα³. Η ακτογραμμή στις δύο άκρες διορθώθηκε με βάση τις πολύ ακριβείς μετρήσεις που έκαναν στους Κόλπους του Βόλου και της Άρτας ο Καπετάνιος Κόουπλαντ (Captain Copeland) και ο κύριος Κούλινγκ (Mr. Cooling).

1 Αυτό αντιστοιχεί σε 4.483,83 αγγλικές γιάρδες (δηλαδή περίπου 4,1 χιλιόμετρα).

2 Η αναταραχή στη Δυτική Ελλάδα και οι άγριες συνθήκες των κατοίκων φόβισαν το τοπογραφικό σώμα που έκανε τη χαρτογράφηση. Έτσι, δεν προσπάθησαν καν να πάνε στην Ακαρνανία και στα ορεινά μέρη των Αγράφων.

3 Οι Τούρκοι αξιωματούχοι μας εμπόδιζαν και δεν μας άφηναν να μπούμε καθόλου στο δικό τους έδαφος. Μας περιόριζαν μόνο στα νότια της γραμμής των συνόρων. Αυτό μας δυσκόλεψε πολύ στο να διαλέξουμε σημεία για τις μετρήσεις. Επίσης, μας ανάγκασε να φτιάξουμε τον χάρτη σε κλίμακα 1:50.000 αντί για 1:5.000 που θέλαμε στην αρχή.

Έτσι, αν και τα σύνορα εξετάστηκαν και συμφωνήθηκαν πολιτικά το φθινόπωρο του 1832, οι δυσκολίες που αναφέραμε καθυστέρησαν την ολοκλήρωση των χαρτών μέχρι την άνοιξη του 1835.

Μαζί με όλες τις στροφές της, η γραμμή των συνόρων από τον Κόλπο της Άρτας μέχρι τον Κόλπο του Βόλου έχει μήκος σχεδόν 137 μίλια. Για να οριστεί η γραμμή, τοποθετήθηκαν 95 ορόσημα⁴ σε σημεία όπου άλλαζε η κατεύθυνση ή όπου το έδαφος ήταν μπερδεμένο.

Στο δυτικό της ξεκίνημα, η γραμμή κόβει τη χαμηλή και αμμώδη χερσόνησο Λα Πούντα (εκεί που θεωρείται ότι βρισκόταν το αρχαίο Άκτιο). Περνάει μέσα από έναν βάλτο, σε μια απόσταση περίπου τριών μιλίων από το ομώνυμο οχυρό. Αυτό το οχυρό βρίσκεται στην ακτή της Ακαρνανίας και ελέγχει την είσοδο του Κόλπου της Άρτας. Στο σημείο εκείνο, το άνοιγμα της θάλασσας ανάμεσα στην Πρέβεζα (στα αριστερά) και τη Λα Πούντα (στα δεξιά) είναι μόλις 600 γιάρδες.

Από την ανατολική ακτή της Λα Πούντα, τα σύνορα διασχίζουν τον Κόλπο της Άρτας με βορειοανατολική κατεύθυνση. Περνούν ανάμεσα στα ακρωτήρια Σκαφιδάκι και Παναγία. Τα νησιά του κόλπου μοιράστηκαν ανάλογα με το αν ήταν πιο κοντά στη βόρεια ή στη νότια ακτή. Το Γαΐδουρονήσι και το Καρακονήσι δόθηκαν στην Τουρκία, ενώ ο Κέφαλος και η συστάδα Βουβάλου δόθηκαν στην Ελλάδα. Κανένα τους δεν κατοικείται, εκτός από το Καρακονήσι. Εκεί υπάρχει ένα μικρό μοναστήρι και ένα εκκλησάκι της Παναγίας, όπου ζουν δύο ιερείς. Έχει επίσης ένα μικρό αμπέλι και έναν κήπο, ενώ το υπόλοιπο νησί είναι γεμάτο μεγάλες ελιές και πουρνάρια.

Αυτό το νησί συνδέεται με τη βόρεια ακτή του κόλπου με δύο λωρίδες άμμου (προχώματα) που κλείνουν μέσα τους μεγάλες λιμνοθάλασσες με πολύ ρηγά νερά (λίγων εκατοστών). Η μία λωρίδα έχει μήκος περίπου τρία μίλια και ενώνει το νησί με την ακτή κοντά στη Σαλαώρα. Η άλλη περνά μέσα από δύο μικρά νησάκια και φτάνει στην ακτή περίπου δύομισι μίλια βορειοανατολικά, κοντά στην Μπόκα Φάλασα, που είναι η παλιά εκβολή του ποταμού Άρτας (Αράχθου). Η παλιά κοίτη του ποταμού φαίνεται πολύ καθαρά μέχρι εκείνο το σημείο. Αυτή η αλλαγή έγινε μάλλον πρόσφατα, και αυτό αποδεικνύεται από το ότι η περισσότερη γη στη σημερινή δεξιά όχθη ανήκει ακόμα στο χωριό Κόμανο που βρίσκεται στην αριστερά όχθη.

Η ανατολική λωρίδα άμμου του Καρακονησίου περνά περίπου 200 γιάρδες νότια από ένα πολύ σπουδαίο αρχαίο ελληνικό ερείπιο που σήμερα το λένε Φιδόκαστρο. Η θέση του φαίνεται να ταιριάζει απόλυτα με το αρχαίο οχυρό Άμβρακος. Αποτελείται από έναν ακανόνιστο πεντάγωνο τοίχο με αρχαία ελληνική χτισιά, και από πάνω έχει πιο νέο τοίχο, μάλλον ρωμαϊκό. Βγαίνει κατευθείαν μέσα από το νερό χωρίς να υπάρχει στεριά γύρω του, και το ύψος του είναι από 4,5 έως 7,5 μέτρα. Το σχήμα του μοιάζει με ένα ακανόνιστο τετράπλευρο με μήκος περίπου 160 γιάρδες και πλάτος 140

4 Αυτά τα ορόσημα, στις κατοικημένες περιοχές των δύο άκρων, καταστράφηκαν ως επί το πλείστον από τους Τούρκους τον χειμώνα του 1832· αποκαταστάθηκαν ξανά το επόμενο καλοκαίρι, και καθώς ο Έλληνας επίτροπος που ήταν προσκολλημένος στην επιτροπή γνώριζε προσωπικά τις τοποθεσίες καθενός εξ αυτών, η πιο στέρεη και μόνιμη αποκατάστασή τους ανατέθηκε στη φροντίδα της κυβερνήσεώς του.

γιάρδες. Οι αρχαίες μεγάλες πέτρες φτάνουν μέχρι τα δύο τρίτα του ύψους του τοίχου. Το νερό μέσα και έξω έχει βάθος μόλις λίγα εκατοστά, οπότε μπορείς να πας εκεί μόνο με «μονοξύλα» (βάρκες σκαμμένες σε έναν κορμό δέντρου που χρησιμοποιούν οι φαραάδες στις λιμνοθάλασσες).

Στη βόρεια και στη νότια γωνία υπάρχουν πύργοι που προεξέχουν για να προστατεύουν τα πλάγια των τοίχων. Υπάρχουν επίσης δύο πύργοι στις πλευρές που βλέπουν προς τα βορειοανατολικά και τα νοδυτικά. Η μόνη διακοπή στον τοίχο είναι η είσοδος για το εσωτερικό λιμάνι. Βρίσκεται στη νοτιοανατολική γωνία και, παραδόξως, είναι το μόνο σημείο που δεν προστατεύεται καλά από τα πλάγια⁵.

Το νησί Κέφαλος φαίνεται ότι παλιότερα ήταν παρατηρητήριο ή οχυρό για την είσοδο του κόλπου. Σε όλη την ακτή του υπάρχουν ίχνη από θεμέλια τοίχων με τη γνωστή ρωμαϊκή χτισιά (σειρές από άγριες πέτρες και τούβλα εναλλάξ). Ίχνη υπάρχουν και από μερικά γκρεμισμένα κτίρια στο εσωτερικό του νησιού. Το νησί αυτό είναι πολύ μικρό, με πλάτος μόλις 250 γιάρδες, και είναι σχεδόν ισόπεδο με το νερό. Το Γαϊδουρονήσι και η συστάδα Βουβάλου είναι απλώς άγονοι βράχοι(*).

(*)Ο συνημμένος πίνακας δεικνύει τη συγκριτική αξία των διαφόρων ιχθυοτροφείων (νταλιάνια) στον Αμβρακικό Κόλπο, αναλόγως της θέσεώς τους επί της ελληνικής ή της τουρκικής ακτογραμμής αντιστοίχως:

Ιχθυοτροφείο	Γρόσια (Piastres)
Τουρκικά Ιχθυοτροφεία	
Ιχθυοτροφείο του Μαζώματος και Γνιό Βιβάρι	8.000
του Λασκί (πλησίον Πρεβέζης)	11.500
του Γρίπου (πλησίον Μαζώματος)	3.500
του Αβλιερίου και Ζευκαλίου (από Λούρο έως Σαλαώρα)	12.500
του Λογαρού (ανατολικά της Σαλαώρας)	25.000
της Κόφτρας	250
Σύνολο Τουρκικών Ιχθυοτροφείων	60.250
Ελληνικά Ιχθυοτροφεία	
του Αγρίλου (πλησίον του Μακρυνόρους)	6.000
του Καταφρικίου (πλησίον Αράπη)	600
της Ρούζας (πλησίον Βονίτσης)	350
Σύνολο Ελληνικών Ιχθυοτροφείων	6.950

Τα ιχθυοτροφεία αυτά εξεμισθώθηκαν αντί των ποσών τούτων διά πλειστηριασμού κατά το έτος 1832. Το τουρκικό γρόσι κατά το 1835 ήταν ισότιμο προς περίπου 3 πένες (d.) σε αγγλικό νόμισμα.

Αφού περάσει τον Κόλπο της Άρτας, η γραμμή των συνόρων φτάνει στη βορειοανατολική γωνία του κόλπου, περίπου ένα τέταρτο του μιλίου βόρεια από το γκρεμισμένο μετόχι του Μενιδίου. Εκεί, μια χαμηλή πλαγιά του Μακρυνόρους πέφτει απότομα στη θάλασσα. Από εκεί, τα σύνορα προχωρούν πάνω στην ανατολική πλευρά

⁵ Η περιγραφή αυτή ανταποκρίνεται ακριβώς στον «κλειστόν λιμένα» του Σκύλακος και του Δικαιάρχου κατά την αναφορά τους στον Άμβρακο και καθώς το άνοιγμα της λεκάνης βρισκόταν προφανώς προς την πλευρά του αρχαίου καναλιού του Αράχθου, προστατεύεταν τόσο καλώς ώστε καθίστατο περιττή η ύπαρξη οιασδήποτε πλευρικών αμυντικών έργων.

του Κόλπου της Άρτας, με κατεύθυνση σχεδόν ανατολική-βορειοανατολική, για περίπου δεκαπέντε μίλια. Ακολουθούν τη δυτική βάση αυτής της πλαγιάς προς τα βόρεια για περίπου τρία τέταρτα του μιλίου μέχρι το τέλος της. Μετά, στρίβουν σε ορθή γωνία προς τα ανατολικά, περνούν μια μικρή κοιλάδα ή χαράδρα (που είναι η είσοδος για ένα από τα κύρια περάσματα του Μακρυνόρους) και κατευθύνονται προς τη βάση μιας άλλης παράλληλης πλαγιάς του ίδιου βουνού.

Στη συνέχεια, η γραμμή ακολουθεί τη βάση αυτού του λόφου για περίπου ένα τέταρτο του μιλίου, μέχρι να φτάσει στον ποταμό Δούμψα, στο σημείο (πέραςμα) που διασχίζει ο δρόμος από την Άρτα και το Κομπότι προς το Μακρυνόρος και τον Καρβασαρά (Αμφιλοχία). Μετά, ανεβαίνει τον ποταμό Δούμψα από την αριστερή του όχθη για περίπου ένα μίλιο και τρία τέταρτα. Περνάει αυτό το ποτάμι και την πλαγιά που κατεβαίνει από τον λόφο Δριμονάρι (ο οποίος χωρίζει τον Δούμψα από το ποτάμι του Κομποτίου). Τέλος, κατεβαίνει προς το ποτάμι του Κομποτίου μέσα από μια χαράδρα, η οποία ενώνεται με το ποτάμι περίπου μισό μίλιο πάνω από το χωριό Κομπότι, το οποίο βρίσκεται ψηλά πάνω σε έναν λόφο στη δεξιά όχθη.

Από αυτό το σημείο, η γραμμή ανεβαίνει το ποτάμι του Κομποτίου προς τα ανατολικά για περίπου οκτώμισι μίλια, μέχρι τις πηγές του μεγαλύτερου παραποτάμου του στο οροπέδιο της Μηλιάς. Αυτό το οροπέδιο χωρίζει τα ποτάμια του Συντέκνου, του Κομποτίου και της Άρτας. Από εκεί, συνεχίζει σχεδόν ανατολικά για περίπου ενάμισι μίλιο και φτάνει πάνω σε μια καθαρή κορυφογραμμή, στην κορυφή του βουνού Χελώνα.

Το βουνό αυτό ονομάστηκε έτσι επειδή, όταν το βλέπεις από μακριά κοντά στην Άρτα, μοιάζει με χελώνα. Έχει σχήμα καμπούρας και η δυτική του πλευρά είναι γεμάτη σκόρπια σχέδια από ρείκια, πεύκα και βράχια. Είναι το πιο επιβλητικό και ξεχωριστό βουνό της πάνω οροσειράς που κλείνει τον Κόλπο της Άρτας από τα ανατολικά, αν και το ύψος του είναι σχεδόν το ίδιο με το Βελέτσικο ή το Σύντεκνο που βρίσκονται στα βόρεια και στα νότια του. Το Βελέτσικο είναι γυμνό και ξερό μέχρι την κορυφή του. Αντίθετα, το Σύντεκνο και η Συχαρίτσα, ακόμα πιο νότια, ξεχωρίζουν από μακριά επειδή έχουν πολύ κοφτερές και απότομες κορυφές. Επίσης, οι άσπρες ασβεστολιθικές πέτρες τους κάνουν μεγάλη αντίθεση με τα σκούρα πεύκα που φυτρώνουν στις απότομες πλαγιές τους.

Αυτό το κομμάτι της γραμμής προστατεύει όλες τις κύριες εισόδους προς τη Δυτική Ελλάδα. Τα περάσματα του Μακρυνόρους, καθώς και η κορυφογραμμή του Δριμοναρίου που τα προστατεύει από τα δεξιά, προσφέρουν μια εξαιρετική θέση άμυνας πίσω από το ποτάμι του Κομποτίου. Η κορυφογραμμή του Δριμοναρίου ενώνεται με το ψηλό βουνό της Χελώνας, και η Χελώνα πέφτει πολύ απότομα προς τα ανατολικά μέσα στην κοιλάδα του Ασπροποτάμου. Έτσι, σχηματίζεται μια τέλεια αμυντική γραμμή από τον Κόλπο μέχρι το ποτάμι. Τα πρώτα τέσσερα με πέντε μίλια από την ακτή, ακολουθώντας τις χαμηλές πλαγιές του Μακρυνόρους, περνούν δίπλα από μια μικρή αλλά γόνιμη πεδιάδα που εκτείνεται και αλλάζει μορφή καθώς ανεβαίνεις από τη θάλασσα προς το όρος Χελώνα. Στα χαμηλότερα σημεία υπάρχουν πολλές ποικιλίες από βελανιδιές και πλατάνια, και μερικές φορές πυκνοί θάμνοι από κουμαριές, πουρνάρια, σχίνα και άλλα φυτά. Στις πιο ψηλές πλαγιές υπάρχουν πανέμορφα, μεγάλα πεύκα και έλατα. Τα μόνα αρχαία ελληνικά ερείπια που βρήκαμε εκεί είναι:

1. Το Κάστρο του Μακρυνόρους. Βρίσκεται στην κορυφή ενός δασώδους λόφου, περίπου 150 μέτρα πάνω από τη θάλασσα, ακριβώς πίσω από το Μενίδι. Στην κορυφή υπάρχει ένας μικρός Πύργος που από πάνω του έχει χτιστεί πιο νέος τοίχος. Φαίνεται πολύ καθαρά από κάθε σημείο του Κόλπου. Στην πλαγιά του λόφου προς τα βόρεια υπάρχουν άλλοι δύο εξωτερικοί τοίχοι με αρχαία θεμέλια, που λειτουργούσαν σαν προστασία για τον πρώτο πύργο.

2. Δύο μικροί Πύργοι πιο νότια, πάνω στην κορυφογραμμή του Μακρυνόρους κοντά στα Λαγκάδια. Και αυτοί είχαν φτιαχτεί για να προστατεύουν το πέρασμα. Ήταν μικροί και σε τέτοιο σημείο που δεν μπορούσε να μείνει εκεί κόσμος.

Ένα άλλο αρχαίο ελληνικό οχυρό, αρκετά μικρό, βρέθηκε ψηλά στην κορυφογραμμή Δριμονάρι, εκεί που ενώνεται με το Μακρυνόρος. Μέσα σε αυτό βρήκαμε πολλά κομμάτια από σπασμένα τούβλα και πήλινα αγγεία. Πιθανόν το είχαν φτιάξει για να ελέγχουν τη δεξιά πλευρά των περασμάτων και την κοιλάδα του Κομποτίου που οδηγεί προς το Σύντεκνο.

Από την κορυφή της Χελώνας⁶ μέχρι την κορυφή του Γαβρόβου είναι μια απόσταση τριών μιλίων γεμάτη γυμνά βράχια. Εκεί η γραμμή περνάει πάνω από μια κυματιστή κορυφογραμμή. Αυτή η κορυφογραμμή βρίσκεται σε ένα ψηλό οροπέδιο και σχηματίζει τη λεκάνη μιας Καταβόθρας. Τα πιο ψηλά σημεία της λέγονται Πλατοβούνι και Ραχιγροεκόπουλο. Από το βουνό Γάβροβο μέχρι το δασώδες ύψωμα του Ιτάμου, η γραμμή διασχίζει τη λεκάνη του Ασπροποτάμου και των παραποτάμων του για σχεδόν 31 μίλια προς τα ανατολικά-βορειοανατολικά. Κατεβαίνει τη δυτική πλαγιά αυτής της λεκάνης μέσα από την απότομη κοίτη ενός χειμάρρου που λέγεται «Στους Καπνούς». Μετά από περίπου τριάμισι μίλια, ο χειμάρρος αυτός ενώνεται με τον Ασπροπόταμο. Το σημείο ένωσης βρίσκεται στο ένα τρίτο της απόστασης ανάμεσα στο γεφύρι του Κοράκου και το γεφύρι της Τατάρας. Αυτά τα δύο γεφύρια είναι τα μόνα μόνιμα περάσματα για να διασχίσει κανείς το ποτάμι τον χειμώνα όταν φουσκώνει από τις βροχές. Τις άλλες εποχές το ποτάμι είναι ρηχό και μπορείς να το περάσεις από παντού με τα πόδια, αφού μετατρέπεται σε ένα μικρό ρυάκι που σχεδόν χάνεται ανάμεσα στα άσπρα χαλίγια (από τα οποία πήρε και το όνομά του, Ασπρός).

Και τα δύο γεφύρια είναι εντυπωσιακά για το πόσο τολμηρά σχεδιάστηκαν και για το μεγάλο άνοιγμα της καμάρας τους. Ειδικά το γεφύρι του Κοράκου (το οποίο έμεινε στην Τουρκία για να ενώνει την Άρτα με το Ραδοβίζι, τα Τρίκαλα και τη Λάρισα) είναι ίσως μοναδικό στον κόσμο για το πόσο ελαφρύ και τολμηρό είναι. Το άνοιγμα της καμάρας του είναι περίπου 40 μέτρα. Το συνολικό μήκος του δρόμου από τον έναν βράχο στον άλλον είναι 55 μέτρα. Το πλάτος του, μαζί με ένα στενό και πολύ χαμηλό τοιχάκι στις άκρες, δεν ξεπερνά τα 2,3 μέτρα, ενώ το ύψος του πάνω από το ποτάμι είναι 38 μέτρα. Ο ίδιος ο δρόμος έχει πλάτος μόλις 1,8 μέτρα. Από τον τρόπο που έχουν φτιαχτεί οι προσβάσεις και στις δύο όχθες, φαίνεται ότι δεν σχεδιάστηκε ποτέ για κάρα με ρόδες.

6 Ο Συνταγματάρχης Ληκ (Colonel Leake), στον χάρτη του της Βορείου Ελλάδος, έχει δώσει το όνομα Φούρκα εις το όρος τούτο, πλην όμως το όρος Φούρκα υπολαμβάνεται ότι αποτελεί τμήμα των Αγράφων, επί της αριστεράς όχθης του ποταμού Ασπρού.

Οι βράχοι και από τις δύο πλευρές ανεβαίνουν κατακόρυφα πολύ ψηλά. Είναι απίστευτα εντυπωσιακό να βλέπεις αυτή τη στενή λωρίδα από πέτρες να ενώνει τις δύο απότομες όχθες του Ασπροποτάμου. Στο σημείο αυτό, το ποτάμι βγαίνει μέσα από μια πανέμορφη και άγρια χαράδρα των βουνών των Τζουμέρκων και των Αγράφων. Είναι ένα μέρος όπου ο ταξιδιώτης δεν περιμένει καθόλου να συναντήσει ένα τόσο όμορφο και σπάνιο έργο μηχανικής. Μοιάζει περισσότερο με ένα ελαφρύ διακοσμητικό στήριγμα κάποιου γοθτικού ναού, παρά με ένα στερεό και μόνιμο πέρασμα για ανθρώπους και ζώα πάνω από το ορμητικό ποτάμι. Λένε ότι το έχτισε ο Ηγούμενος της Μονής Δουσίκου στη Θεσσαλία. Αν σκεφτούμε πόσο μακριά είναι το μοναστήρι, αυτό το έργο δείχνει τη γενναιοδωρία των καλόγερων αλλά και την ικανότητα του μάστορα⁷.

Τέτοια γεφύρια πάντως υπάρχουν αρκετά σε αυτή την περιοχή. Στην κοιλάδα του ποταμού Πετρίλου υπάρχει ένα που η καμάρα του σώζεται ανέπαφη και έχει άνοιγμα 26 μέτρα, ενώ το πλάτος του είναι μόλις 2,4 μέτρα. Υπάρχουν άλλα δύο παρόμοια στις κοιλάδες των Πλατανιών και του Ραφτοπούλου. Όμως, οι δρόμοι που οδηγούσαν σε όλα αυτά (εκτός από του Κοράκου) έχουν καταστραφεί και εγκαταλειφθεί προ πολλού, παρόλο που οι καμάρες τους στέκονται ακόμα όρθιες. Φαίνεται ότι όλα είναι πολύ παλιά.

Από την εκβολή του χειμάρρου «Στους Καπνούς» μέχρι την εκβολή του ποταμού Πλατανιών, τα σύνορα ακολουθούν την κοίτη του Ασπροποτάμου για περίπου ένα χιλιόμετρο. Εκεί περνούν κάτω από ένα γκρεμισμένο γεφύρι που έχει απομεινάρια από τρεις καμάρες (οι κεντρικές κολώνες απέχουν μεταξύ τους 18 μέτρα). Το γεφύρι αυτό είναι γνωστό με το όνομα «Σταις Τρίχαις» (Στις Τρίχες), επειδή τον χειμώνα έφτιαχναν ένα προσωρινό πέρασμα χρησιμοποιώντας σχοινιά από τρίχες ζώων. Η όχθη και από τις δύο πλευρές είναι χαμηλή και επίπεδη, και στην αριστερή όχθη υπάρχει μια στενή λωρίδα καλλιεργημένης γης.

Από την εκβολή του Πλατανιών, τα σύνορα ανεβαίνουν το ποτάμι προς τα βορειοανατολικά μέχρι τις πηγές του στο όρος Τζορνάτα. Η Τζορνάτα είναι ένα κομμάτι της μεγάλης οροσειράς της Πίνδου, και η γραμμή φτάνει στο όρος Μπουζικάκι μέσα από μια κορυφογραμμή μήκους δέκα χιλιομέτρων. Κάποιες κορυφές της είναι γνωστές με τα ονόματα Αφορισμένη, Πέντε Πύργοι, Τρία Σύνορα και Σταυρόν το Πάστρικον.

Το ποτάμι Πλατανιές είναι το φυσικό σύνορο ανάμεσα στις περιοχές του Λεοντίτου και της Μεγάλης Βρύσης. Η κορυφογραμμή από την Τζορνάτα μέχρι τα Τρία Σύνορα χωρίζει τον Πέτριλο από τα Πρόβατα. Το σημείο Τρία Σύνορα, όπως λέει και το όνομά του, είναι το μέρος όπου ενώνονται αυτές οι δύο περιοχές με την περιοχή των Μεγάλων Βραγγιανών. Η χαράδρα από όπου κατεβαίνει ο Πλατανιές από την Τζορνάτα είναι μια πανέμορφη κοιλάδα γεμάτη πυκνό δάσος. Καθώς ανεβαίνεις προς την κορυφή του βουνού, οι βελανιδιές και τα πλατάνια δίνουν τη θέση τους σε πεύκα και έλατα. Εκεί μετρήσαμε δύο έλατα που ο κορμός τους είχε περιφέρεια 5,5 και 4,3 μέτρα, και υπήρχαν πολλά άλλα σχεδόν στο ίδιο μέγεθος.

⁷ Είναι δύσκολο να καταλάβει κανείς από ποια πηγή άντλησε τις πληροφορίες του ο κ. Πουκεβίλ για αυτή τη γέφυρα, την οποία περιγράφει να αποτελείται από οκτώ τόξα.

Στο σημείο «Παπά το Πήδημα», το ποτάμι φαίνεται να έχει σκίσει έναν κατακόρυφο βράχο με ύψος εκατοντάδων μέτρων. Οι βράχοι στις δύο πλευρές είναι τόσο κοντά, που ένας θρύλος λέει ότι το όνομα βγήκε όταν ένας ευκίνητος παπάς πήδηξε από τη μία πλευρά στην άλλη. Όμως, το όνομά του δεν σώθηκε για να ξέρουμε αν η ιστορία είναι αληθινή.

Δεν πρέπει να μας παραξενεύει το γεγονός ότι τα όσα έγιναν τα τελευταία είκοσι χρόνια κατέστρεψαν τους κατοίκους αυτής της περιοχής περισσότερο από κάθε άλλο μέρος κοντά στα σύνορα. Ακόμα και όταν ζούσε ο Αλή Πασάς των Ιωαννίνων, οι άγριοι κάτοικοι αυτών των κρυμμένων κοιλάδων στα Άνω Άγραφα μαζεύονταν μόνο με το ζόρι και τη σκληρή διοίκηση του πασά. Όταν όμως πέθανε και χάθηκε η εξουσία του, και όταν άρχισε η Ελληνική Επανάσταση, αυτά τα κρησφύγετα έγιναν το καταφύγιο για κάθε ληστή των συνόρων. Επιπλέον, κανείς δεν ήξερε σε ποιο κράτος θα ανήκαν τελικά αυτά τα μέρη, οπότε ούτε η Ελλάδα ούτε η Τουρκία νοιάζονταν για την ησυχία ή την οργάνωση μιας τόσο μακρινής και φτωχής περιοχής. Έτσι, οι άνθρωποι σταμάτησαν τις κανονικές δουλειές τους και μετατράπηκαν σε άγριες ομάδες κλεφτών.

Πολλά χωριά εξαφανίστηκαν τελείως. Άλλα έγιναν σωροί από ερείπια ή απλά καλύβια, δηλαδή μικρές πρόχειρες κατοικίες που ταίριαζαν με τη νομαδική ζωή των κατοίκων. Η μόνη τους αγροτική παραγωγή είναι λίγο κριθάρι και καλαμπόκι στα λιγοστά καλά μέρη.

Οι κάτοικοι από την Τζορνάτα ως τα Τρία Σύνορα, ανάμεσα στις περιοχές του Πετρίλου και των Προβάτων. Τα Τρία Σύνορα, όπως λέει και το όνομά τους, είναι το σημείο όπου ενώνονται αυτές οι δύο περιοχές με την περιοχή της Μεγάλης Βραγγιανά. Η χαράδρα από την οποία κατεβαίνει ο Πλατανιάς από την Τζορνάτα είναι ένα πανέμορφο, άγριο πέραςμα γεμάτο πυκνό δάσος. Καθώς πλησιάζεις στην κορυφογραμμή, οι βελανιδιές και τα πλατάνια δίνουν σιγά σιγά τη θέση τους σε διάφορα είδη πεύκων και ελάτων. Μάλιστα, μετρήσαμε δύο τέτοια έλατα με περιφέρεια κορμού περίπου 5,5 και 4,3 μέτρα (18 και 14 πόδια) αντίστοιχα, ενώ υπήρχαν και πολλά άλλα σχεδόν ίδιου μεγέθους.

Στη θέση «Παπά το Πήδημα», το ποτάμι φαίνεται να άνοιξε με τη βία τον δρόμο του μέσα από έναν όρθιο βράχο με ύψος εκατοντάδων μέτρων. Οι βράχοι και από τις δύο πλευρές πλησιάζουν τόσο πολύ ο ένας τον άλλον, που ένας τοπικός θρύλος δικαιολογεί το όνομα της τοποθεσίας λέγοντας ότι ένας δραστήριος παπάς πήδηξε από τη μία όχθη στην άλλη. Το όνομά του, πάντως, δεν διασώθηκε για να επιβεβαιώσει το κατόρθωμα.

Δεν πρέπει να μας εκπλήσσει το γεγονός ότι τα όσα έγιναν τα τελευταία είκοσι χρόνια ερήμωσαν τον πληθυσμό αυτού του τμήματος της Βόρειας Ελλάδας περισσότερο από κάθε άλλη περιοχή κοντά στα σύνορα. Ακόμα και όσο ζούσε ο Αλή Πασάς των Ιωαννίνων, οι άγριοι κάτοικοι αυτών των απομονωμένων κοιλάδων στα Άνω Άγραφα μαζεύονταν μόνο με το «σιδερένιο χέρι» και την ικανή διοίκηση του σκληρού αυτού ηγεμόνα. Όταν όμως έχασε τη ζωή του και χαλάρωσε η εξουσία, και με την επανάσταση που ακολούθησε στην Ελλάδα, αυτά τα κρησφύγετα έγιναν το μόνιμο καταφύγιο κάθε ληστή των συνόρων. Επιπλέον, επειδή ήταν ακόμα αβέβαιο σε ποιο

κράτος θα ανήκαν τελικά αυτά τα μέρη, και οι δύο πλευρές αδιαφορούσαν για την ηρεμία ή την οργάνωση μιας τόσο μακρινής και ασύμφορης περιοχής. Έτσι, κάθε κανονική κοινωνική και επαγγελματική δραστηριότητα εγκαταλείφθηκε, και οι κάτοικοι στράφηκαν στην άγρια ζωή των κλέφτικων ομάδων.

Εξαιτίας αυτού, πολλά χωριά εξαφανίστηκαν εντελώς. Άλλα έγιναν σωροί από ερείπια ή απλά καλύβια, κατάλληλα για τη νομαδική ζωή των ανθρώπων που έμεναν εκεί. Η καλλιέργεια λίγου κριθαριού και καλαμποκιού στα πιο γόνιμα σημεία είναι σχεδόν όλη η αγροτική τους παραγωγή.

Το Πετρίλο, που αποτελείται από μια σειρά μικρών οικισμών στην απομονωμένη ομώνυμη κοιλάδα ανάμεσα στα βουνά Καραάβι, Μπουζικάκι και Τζορνάτα —και το οποίο ο συνταγματάρχης Ληκ ανέφερε ως τη δεύτερη σημαντικότερη πόλη των Αγράφων— εκείνη τη στιγμή (το 1832) είχε μόνο δύο κατοικημένα σπίτια. Τα ερείπια πολλών άλλων σπιτιών, γκρεμισμένα σε διάφορους βαθμούς, ήταν διάσπαρτα σε μεγάλη έκταση και στις δύο πλευρές της χαράδρας.

Το πέτρωμα σε αυτό το κομμάτι των Αγράφων είναι κυρίως ασβεστολιθικό, με πολλές παραλλαγές, και τα στρώματά του έχουν συνήθως πολύ μεγάλη κλίση. Δεν παρατηρήσαμε καθόλου αρχέγονα (γρανιτικά) πετρώματα, αν και στις πιο βόρειες οροσειρές της Πίνδου, ανάμεσα στο Μέτσοβο και την Καλαμπάκα, υπάρχει άφθονος σερπεντίνης και γρανίτης.

Οι ξαφνικές αλλαγές του καιρού σε αυτή την περιοχή την κάνουν εξαιρετικά ανθυγιεινή κατά τους φθινοπωρινούς μήνες. Είναι αλήθεια ότι κανένα σημείο της κεντρικής οροσειράς δεν βρίσκεται πάνω από το όριο του μόνιμου παγετού, και πριν από το τέλος Αυγούστου το χιόνι λιώνει ακόμα και από τις πιο ψηλές κορυφές της Πίνδου. Ωστόσο, η έντονη καλοκαιρινή ζέστη είχε μόλις υποχωρήσει όταν, ήδη από τις 14 Σεπτεμβρίου, οι χαμηλότερες βουνοκορφές καλύφθηκαν με χιόνι. Πολύ πριν από το τέλος Οκτωβρίου, ακόμα και τα πιο χαμηλά σημεία είχαν σκεπαστεί με αρκετό χιόνι.

Αυτή η πρόωρη βαρυχειμωνιά ήταν βέβαια περαστική, όμως συνήθως εμποδίζει ή και κόβει εντελώς τις μετακινήσεις κατά τους χειμερινούς μήνες ανάμεσα στην Ανατολική και τη Δυτική Ελλάδα μέσω των γεφυριών του Κοράκου και της Τατάρνας. Επειδή δεν υπάρχει πολλή κίνηση για να μένει ο δρόμος ανοιχτός, οι ταξιδιώτες με φορτωμένα μουλάρια που θέλουν να πάνε από την Άρτα προς το Ζητούνι (Λαμία) ή τα Τρίκαλα, αναγκάζονται να κάνουν τον μεγάλο κύκλο από τα Ιωάννινα και μέσω Θεσσαλίας για να περάσουν την Πίνδο από τον πατημένο δρόμο προς την πρωτεύουσα. Ακόμα όμως κι αυτός ο δρόμος, επειδή δεν καθαρίζεται ποτέ με τα χέρια, γίνεται συχνά αδιάβατος για πολλές μέρες μετά από κάθε νέα χιονόπτωση.

Από το όρος Μπουζικάκι η συνοριακή γραμμή κατεβαίνει τη μεγάλη οροσειρά των Αγράφων μέχρι τη σπηλιά «Καμάκο» στη μεριά της Καρίτσας, η οποία είναι η κύρια πηγή του ομώνυμου ποταμού. Εκεί το νερό βγαίνει ορμητικά μέσα από έναν κάθετο βράχο. Αυτή η σπηλιά είναι πολύ μεγάλη, η οροφή της στο εσωτερικό είναι γεμάτη με μεγάλους σταλακτίτες, ενώ ένα μισογκρεμισμένο εκκλησάκι της Παναγίας —που μάλλον πήρε τη θέση κάποιου αρχαίου ειδωλολατρικού ναού— την κάνει σημείο προσκυνήματος για τους κατοίκους των θεσσαλικών χωριών.

Από αυτό το σημείο, τα σύνορα ακολουθούν την πορεία της Καρίτσας με νοτιοανατολική κατεύθυνση για περίπου πέντε μίλια, μέχρι τη συμβολή της με τον ποταμό Μάντζιαρ ή Μάντζερη. Το ποτάμι αυτό στο χαμηλότερο τμήμα του παίρνει το όνομα Μέγδοβας (Ταυρωπός) και, αφού ενωθεί με τους παραποτάμους του Αγραφιώτη και του Καρπενησιώτη, χύνεται στον Ασπροπόταμο κάτω από τη γέφυρα της Τατάρνας, σχεδόν απέναντι από τις εκβολές του Συντεκνιώτη.

Ο Μέγδοβας πηγάζει από την ανατολική βάση των βουνών Καράβι και Αφεντικό (που είναι προέκταση του πρώτου) και, αφού διασχίσει την πεδιάδα της Νευρόπολης με νότια κατεύθυνση, στρίβει νοτιοδυτικά και κόβει σχεδόν κάθετα τη μεγάλη οροσειρά από την οποία πηγάζει.

Το συνδυατικό στοιχείο, που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε «ραχοκοκαλιά» της Ελλάδας, βρίσκεται επομένως στη σχετικά χαμηλή λοφοσειρά ανατολικά του Νεοχωρίου, η οποία σχηματίζει τη δυτική πλαγιά της μεγάλης πεδιάδας της Θεσσαλίας. Αυτή η λοφοσειρά ξεκινά από τις χαμηλότερες ανατολικές πλαγιές του όρους Καράβι. Αφού κυκλώσει τις πεδιάδες της Νευρόπολης με λόφους μέτριου ύψους, ανεβαίνει στον Ίταμο και το Καπροβούνι σχηματίζοντας πιο κοφτερές και καθαρές κορυφές. Διατηρεί αυτόν τον χαρακτήρα μέχρι το όρος Βούλγαρη, όπου πέφτει ξανά σε ένα χαμηλό πέρασμα και ένα επίπεδο ύψωμα στη θέση Ζαχαράκη Βρύση, από όπου διακλαδίζεται προς τις οροσειρές της Όθρου και της Οίτης.

Από τις εκβολές της Καρίτσας, η συνοριακή γραμμή ακολουθεί την κοίτη του Μάντζερη για περίπου 300 μέτρα (γιάρδες) μέχρι την κοίτη της Μούχας. Στη συνέχεια ανεβαίνει τη Μούχα για σχεδόν τρία μίλια μέχρι την πηγή του κεντρικού της κλάδου στο όρος Ίταμος, μια πολύ χαρακτηριστική διπλή κορυφή που είναι πυκνά καλυμμένη με πεύκα. Από τον Ίταμο ακολουθεί την κορυφογραμμή των λόφων, των οποίων οι κύριες κορυφές ονομάζονται Καπροβούνι και Βούλγαρη, με νοτιο-νοτιοανατολική κατεύθυνση για μια απόσταση δεκατριών και μισού μιλίων, μέχρι το πέρασμα της Ζαχαράκη Βρύσης. Αυτό το πέρασμα είναι ο συνδυατικός κρίκος της Οίτης και της Όθρου με την κύρια οροσειρά της Πίνδου και, κατά συνέπεια, το σημείο που χωρίζει τις λεκάνες του Ασπροποτάμου, του Σπερχειού και του Πηνειού (Σαλεμβρία), μαζί φυσικά με τους παραποτάμους τους.

Η ακριβής τοποθεσία αυτού του σημείου, που είναι τόσο ενδιαφέρον γεωγραφικά και τόσο σημαντικό πολιτικά (αφού η κατεύθυνση των κεντρικών τμημάτων της γραμμής εξαρτήθηκε εξολοκλήρου από τον καθορισμό του), βρέθηκε ότι είναι περίπου έντεκα μίλια βορειοανατολικά από το Βελούχι (τον αρχαίο Τυμφρηστό) και περίπου τρία μίλια ανατολικά από τη Φούρνα. Καθώς το οροπέδιο της Ζαχαράκη Βρύσης, αν και δεν είναι πολύ ψηλό ή απότομο, είναι ένας ανοιχτός λόφος χωρίς καθόλου δέντρα, δεν υπήρξε καμία δυσκολία στο να καθοριστούν με ακρίβεια οι διάφορες χαράδρες και τα ρέματα που σχηματίζουν τις λεκάνες των ποταμών που θέλαμε να βρούμε. Μέχρι τότε πίστευαν ότι το Βελούχι ήταν το σημείο ένωσης των τριών οροσειρών (Οίτης, Όθρου και Πίνδου), αλλά στην πραγματικότητα βρίσκεται μακριά από την Όθρου και αποτελεί μέρος της οροσειράς της Οίτης —ή πιο σωστά, της μεγάλης οροσειράς της Ελλάδας— και από αυτό ξεκινούν η Γκιώνα, τα Βαρδούσια και ο Παρνασσός, τα τρία πιο ψηλά βουνά της Στερεάς Ελλάδας.

Από τη Ζαχαράκη Βρύση μέχρι το όρος Σαμαντρούλα η γραμμή προχωρά κατά μήκος της κορυφογραμμής των λόφων που είναι γενικά γνωστοί με το όνομα Όθρυς. Στην αρχή πηγαίνει σχεδόν νότια για περίπου πέντε μίλια. Μετά, κάνει μια απότομη στροφή στο Ταμπούρι του Άη Λιά και συνεχίζει σχεδόν ανατολικά για περίπου πενήντα πέντε μίλια, υπολογίζοντας και τις πολλές στροφές της κορυφογραμμής, η οποία από τον Άη Λιά μέχρι τα βουνά της Γούρας (την κυρίως Όθρυ) δεν είναι πολύ ξεκάθαρος αριθμός των οροσήμεων που ήταν απολύτως απαραίτητα για αυτό το τμήμα της γραμμής. Από τη Βρύση Ζαχαράκη μέχρι τη Σαμαντρούλα, τα ορόσημα αυτά φτάνουν τα εξήντα.

Όπου έτυχε τα σύνορα να πλησιάζουν ή να τέμνουν κάποια κατοικημένη περιοχή, ήταν φυσικό να επικρατεί τεράστια αγωνία σε όλες τις τάξεις του πληθυσμού. Όλοι ήθελαν να επωφεληθούν από τα πλεονεκτήματα που πρόσφερε η νέα εδαφική μοιρασιά. Ένα πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα συνέβη στο χωριό Γιαννιτσού. Το χωριό αυτό αποτελούνταν από περίπου εξήντα καλοχτισμένα σπίτια, πολλά από τα οποία ήταν πέτρινα και διώροφα, με δύο μικρά εκκλησάκια. Οι κάτοικοι, φυσικά, όπως όλος ο αγροτικός πληθυσμός, ήταν εξ ολοκλήρου Έλληνες.

Επειδή το χωριό βρισκόταν περίπου 200 γιάρδες κάτω από την κορυφογραμμή της Όθρυς, στη βόρεια πλαγιά, έπρεπε αναγκαστικά, λόγω της θέσης του, να παραχωρηθεί στην Τουρκία. Οι κάτοικοι βρέθηκαν σε δύσκολη θέση εξαιτίας αυτής της σκληρής πραγματικότητας, η οποία επιπλέον τους χώριζε από μερικά από τα καλύτερα κτήματά τους που βρίσκονταν στη νότια πλαγιά του βουνού. Βλέποντας ότι ήταν αδύνατο να γίνει οποιαδήποτε αλλαγή στη γραμμή των συνόρων για να βελτιωθεί η θέση τους, αποφάσισαν να λύσουν μόνοι τους το πρόβλημα μεταφέροντας το χωριό τους. Έτσι, μέχρι τον επόμενο χρόνο, παρά την αντίδραση των τουρκικών αρχών, ξήλωσαν και μετέφεραν τα υλικά των σπιτιών τους, πέτρα-πέτρα, σε μια κατάλληλη τοποθεσία στην ελληνική πλευρά του βουνού. Όλα τα ίχνη της Παλιάς Γιαννιτσούς, όπως ονομάζεται ήδη το χωριό, είναι πιθανό να εξαφανιστούν σύντομα. Ένα παρόμοιο συναίσθημα θα λειτουργήσει έτσι ώστε, σε όχι πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα, να επηρεαστεί σημαντικά ο πληθυσμός των περιοχών που συνορεύουν με τα σύνορα.

Το υπέδαφος ολόκληρης της οροσειράς της Όθρυς είναι ασβεστολιθικό, με διάφορα στρώματα που έχουν έντονη κλίση, ενώ κατά τόπους αναμιγνύεται με σιδηρομετάλλευμα, αμίαντο και ασβεστόλιθο. Η παρουσία σιδήρου είναι τόσο έντονη σε πολλά μέρη, και η ευκολία της χερσαίας μεταφοράς προς τον κόλπο του Ζητουνίου (Λαμίας) θα ήταν τόσο μεγάλη, που δεν υπάρχει αμφιβολία ότι μια μέρα θα αποτελέσει πηγή εθνικού πλούτου, μόλις οι πόροι ή τα κεφάλαια της χώρας στραφούν στην αξιοποίηση του μεταλλεύματος.

Στο δερβένι (πέρασμα) της Φούρκας, την κορυφογραμμή διασχίζει ο κεντρικός δρόμος που οδηγεί από το Ζητούνι προς το Δομοκό (Thaumako) και τη Λάρισα. Από αυτό το σημείο και για λίγα μίλια, το βουνό αποκτά πιο έντονο ανάγλυφο, αλλά μετά την Αυδινίτσα πέφτει ξανά σε ένα πολύ χαμηλό και εξαιρετικά περίπλοκο γεωγραφικό ανάγλυφο, καλυμμένο με πυκνό δάσος. Στη συνέχεια υψώνεται, μετά την Πετρούλα, στο σύμπλεγμα των βουνών που είναι γνωστά ως Βουνά της Γούρας, των οποίων η ψηλότερη κορυφή, στα δυτικά της Σαμαντρούλας, ονομάζεται Γερακοβούνι. Αυτά τα

βουνά, καθώς απλώνονται προς τον Κόλπο του Βόλου, σχηματίζουν στα ανατολικά τα βουνά Χλωμό και Τραγοβούνι, ενώ προς τα βόρεια, στρίβοντας κυκλικά στα δυτικά του Ασμέιρο, αποτελούν τον συνδυαστικό κρίκο με το Πήλιο και την Όσσα, καθώς και την ανατολική πλαγιά της λεκάνης της Θεσσαλίας.

Η κατεύθυνση του ανατολικού άκρου της γραμμής, κατά την κάθοδό της από την οροσειρά της Όθρυος προς την ακτή του Κόλπου του Βόλου, καθορίστηκε από τη θέση του περάσματος του Χλωμού. Επειδή το πέρασμα αυτό είχε παραχωρηθεί ειδικά στην Ελλάδα και περιλαμβανόταν στην επικράτειά της, κατέστησε αναγκαία την υιοθέτηση ενός συνόρου στα βόρεια της κορυφογραμμής στην οποία βρίσκεται, ανάμεσα στο Πτελεό και τη Σούρπη.

Η λεπτομερής εξέταση του εδάφους δεν άφησε καμία αμφιβολία για την ακρίβεια της περιγραφής αυτού του περάσματος από τον Σερ Ουίλιαμ Γκελ, καθώς και για τη θέση που κατέχει. Έτσι, επιλέχθηκε η κοίτη του Σουρπιώτικου ποταμού, που ρέει στους πρόποδες του βουνού, από τις πηγές του στο όρος Σαμαντρούλα μέχρι τις εκβολές του στον Κόλπο της Σούρπης, μια απόσταση δεκατεσσάρων και ήμισυ μιλίων με βόρεια-βορειοανατολική κατεύθυνση. Στο ανώτερο τμήμα της ροής του, ο ποταμός αυτός, που εκεί παίρνει το όνομα Ροσούλι, περιορίζεται από τις χαμηλότερες προεκτάσεις του όρους Σαμαντρούλα σε μια στενή και πυκνόφυτη χαράδρα, μέχρι που βγαίνει στην πεδιάδα της Σούρπης μέσα από ένα ειδυλλιακό φαράγγι, περίπου τρία μίλια από το ομώνυμο χωριό. Κατά την καλλιέργεια και την άρδευση των χωραφιών με καλαμπόκι και των δενδροκομείων με μουριές, η αρχική κοίτη του ποταμού εκτρέπεται και σε πολλά μέρη σχεδόν χάνεται.

Το χωριό Γραδίτσα, όπως περιγράφεται από τον Σερ Ουίλιαμ Γκελ στον χάρτη και το οδοιπορικό του, καθώς και στην περιήγηση του κ. Ντόντγουελ, και όπως αντιγράφηκε από εκεί στον χάρτη του Λαπί, δεν υπάρχει στη θέση που του έχει αποδοθεί. Το μεγάλο και κάποτε ακμάζον χωριό σε εκείνη την τοποθεσία είναι από καιρό γνωστό με το όνομα Γαρδίκι. Αλλά ακόμα και αν είχε ονομαστεί σωστά, θα ήταν αδύνατο να συμβαδίσει με το πέρασμα του Χλωμού ή να συμπεριληφθεί το τελευταίο στην ελληνική επικράτεια με οποιαδήποτε ξεκάθαρη γραμμή που θα περνούσε πολύ κοντά στο άλλο χωριό.

Οι ανεξέλεγκτες ομάδες των κλεφτών των συνόρων που έκαναν πλιάτσικο έχουν φέρει το Γαρδίκι, τη Γούρα, τη Σούρπη και κάθε χωριό αυτής της περιοχής σε κατάσταση έσχατης φτώχειας. Τα μισά σπίτια ήταν ακατοίκητα ή ερειπωμένα. Καθώς ο νόμος του ισχυρότερου ήταν ο μόνος που ίσχυε εκείνη την περίοδο, δεν υπήρχε καμία ασφάλεια ή προστασία για τους άτυχους κατοίκους, από τους οποίους είχε απομείνει μόλις το ένα τρίτο σε σύγκριση με τον πληθυσμό πριν από την επανάσταση. Αρκετά από αυτά τα χωριά, όπως ο Εχίνος (ή Εκίνος), είναι τώρα απλά καλύβια, και οι τοποθεσίες τους μπορεί σύντομα να πάψουν να κατοικούνται.

Από την παραπάνω αναφορά γίνεται φανερό ότι η οριοθετική γραμμή μεταξύ Τουρκίας και Ελλάδας είναι χαραγμένη σε όλο της το μήκος τόσο από φυσικά γεωγραφικά χαρακτηριστικά όσο και από τεχνητά ορόσημα: από τη βάση των χαμηλότερων υψωμάτων του Μακρυνόρους, από τα έξι ποτάμια (του Κομποτίου, «Στους Καπνούς», του Πλατανιά, της Καρίτσας, της Μούχας και του Σουρπιώτικου),

καθώς και από τις τρεις ενδιάμεσες κορυφογραμμές της Χελώνας, των Αγράφων και της Όθρου. Την οροσειρά της Χελώνας τη διασχίζουν τα δύο πρώτα ποτάμια, την οροσειρά των Αγράφων το τρίτο και το τέταρτο, ενώ η ανάβαση και η κατάβαση της οροσειράς της Όθρου στα δύο άκρα της ακολουθεί τη Μούχα και τον Σουρπιώτικο.

Δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι αυτά τα σύνορα αποτελούν μια γραμμή διαχωρισμού μεταξύ χριστιανικού και μουσουλμανικού πληθυσμού, ούτε ότι οι τελευταίοι βρίσκονται καθόλου κοντά τους. Η προσωπική άνεση και η προσωπική ασφάλεια ωθούν φυσικά τους Τούρκους να συγκεντρώνονται στις μεγαλύτερες πόλεις, αφήνοντας τις αγροτικές περιοχές εξ ολοκλήρου στη φροντίδα και την καλλιέργεια των ραγιάδων τους. Στο Πατρατζίκι (Υπάτη) και στο Ζητούνι (Λαμία) υπήρχαν παλαιότερα σε σημαντικούς αριθμούς. Όμως, έχοντας πουλήσει τις περιουσίες τους, αποσύρθηκαν προς τη Θεσσαλία μόλις έγινε γνωστή η παραχώρηση αυτών των περιοχών. Έτσι, δεν υπάρχει πλέον ούτε ένας μουσουλμάνος σε καμία από τις δύο πόλεις. Με εξαίρεση τις σποραδικές επισκέψεις των Δερβέναγαδων και των φοροεισπρακτόρων, καμία τουρκική αρχή δεν συναντάται πλέον στην άμεση γειτονία των συνόρων.

Επειδή ο άγριος και άγονος χαρακτήρας της περιοχής που διασχίζουν τα σύνορα δεν προσφέρει κανένα κίνητρο για τις προσπάθειες ενός τόσο ολιγάριθμου πληθυσμού, η μόνη καλλιεργήσιμη γη που συναντά κανείς βρίσκεται στα δύο άκρα (στην περιοχή του Κομποτίου και της Σούρπης), στην κοιλάδα της Καρίτσας και πάνω στην κορυφογραμμή της Όθρου κοντά στη Γιαννιτσού.

Τα παρακάτω ύψη καταγράφηκαν κατά τη διάρκεια της αποτύπωσης της συνοριακής γραμμής. Δίνονται μόνο ως μια πολύ κοντινή προσέγγιση στην πραγματικότητα, καθώς τα όργανα που χρησιμοποιήθηκαν ήταν πολύ μικρά για εξαιρετικά ακριβείς παρατηρήσεις. Οι τοποθεσίες δεν αναφέρονται εδώ, καθώς είναι όλες σημειωμένες στον χάρτη.

Πίνακας Υψομέτρων

Γενική Τοποθεσία	Όνομα Βουνού	Ύψος σε πόδια (feet)	Ύψος σε μέτρα (κατά προσέγγιση)
Οροσειρά της Πίνδου	Μπουζικάκι (Bugikaki)	7.759	2.365
Κοντά στο Καρπενήσι	Βελούχι (Velluchi)	7.657	2.334
Οροσειρά της Οίτης	Καταβόθρον (Katavothron)	7.071	2.155
Δυτικά του Ασπροποτάμου	Γάβροβο (Gabrovo)	6.479	1.975
Δυτικά του Ασπροποτάμου	Χελώνα (Chelona)	6.312	1.924
Δυτικά του Ασπροποτάμου	Συχαρίτσα (Sycharitza)	5.908	1.801
Ανατολικά του Μαντζέρι	Ίταμος (Itamo)	5.789	1.764
Ανατολικά του Ασπροποτάμου	Καριές (Carries)	5.764	1.757
Οροσειρά της Όθρουος	Γερακοβούνι (Jeracoununi)	5.669	1.728
Οροσειρά των Αγράφων	Στανό (Stano)	5.538	1.688
Οροσειρά της Οίτης	Γκούλινα (Goullena)	4.862	1.482
Οροσειρά της Όθρουος	Ανδινίτσα (Andinitza)	4.392	1.339
Απέναντι από το Ζουμερό	Ζουρμέντσαλο (Zurmentzallo)	3.625	1.105
Οροσειρά της Όθρουος	Γιαννιτσού (Janitzou)	3.431	1.046
Οροσειρά της Όθρουος	Ξεροβούνι (Xero Vouni)	3.273	998
Οροσειρά της Όθρουος	Μεγάλο Ίσωμα (Megalo Issoma)	3.045	928
Κοντά στον Κόλπο του Βόλου	Χλωμό (Khlomo)	2.950	899
Εύβοια (Negropont)	Λιχάδα (Lithada)	2.222	677
Νότια του λιμανιού Πτελεού	Τραγοβούνι (Tragoununi)	2.106	642
Μακρυνόρος	Λαγκάδια (Langadia)	1.433	437
Νότια του Αμβραχικού Κόλπου	Αμύνδερος (Amynderos)	1.421	433
Κοντά στο Κάστρο (Μακρυνόρος)	Κοντά στο Κάστρο	1.365	416

George Baker

Ο **Συνταγματάρχης George Baker** (8 Ιανουαρίου 1794 – 22 Δεκεμβρίου 1859) ήταν διακεκριμένος **Βρετανός στρατιωτικός** και μέλος διεθνούς επιτροπής. Έμεινε ιστορικά γνωστός για τη συνεισφορά του στον **καθορισμό των πρώτων συνόρων του ανεξάρτητου Ελληνικού Βασιλείου**.

Στρατιωτική Καριέρα

- **Νεαρή ηλικία:** Κατετάγη στον στρατό σε ηλικία μόλις 15 ετών.
- **Πόλεμος της Ιβηρικής Χερσονήσου:** Συμμετείχε στις μάχες εναντίον των δυνάμεων του Ναπολέοντα.
- **Σώμα:** Υπηρέτησε ως αξιωματικός στο περίφημο ιππικό των *16th Lancers*.

Ο Ρόλος του στην Ελλάδα

Το 1830 ο Baker διορίστηκε από τη Μεγάλη Βρετανία ως επίτροπος στην **Διεθνή Επιτροπή Οριοθέτησης**.

- **Στόχος:** Η επιτροπή έπρεπε να χαράξει και να αποφασίσει τα βόρεια σύνορα της νεοσύστατης Ελλάδας.
- **Συνεργαζόμενοι:** Εργάστηκε μαζί με τον Ρώσο Στρατηγό A. de Scalon και τον Γάλλο Συνταγματάρχη J. Barthélemy.
- **Έργο:** Οι εργασίες πεδίου ξεκίνησαν το 1832 και ολοκληρώθηκαν το 1834. Τα αποτελέσματα αυτά οδήγησαν στην επίσημη αποδοχή της συνοριακής γραμμής από την Οθωμανική Αυτοκρατορία (Υψηλή Πύλη) στα τέλη του 1835.
- **Συγγραφή:** Με βάση την εμπειρία του, συνέγραψε το ιστορικό έργο “*Memoir on the Northern Frontier of Greece*”.

Προσωπικά Στοιχεία

- **Καταγωγή:** Γεννήθηκε στο Bayfordbury του Hertfordshire της Αγγλίας. Ήταν γιος του πολιτικού William Baker και της Sophia Conyers.
- **Οικογένεια:** Παντρεύτηκε την Caroline Julia Barker το 1824 και απέκτησαν μεγάλη οικογένεια με 12 παιδιά.
- **Θάνατος:** Απεβίωσε σε ηλικία 65 ετών στο Walcot του Somerset και τάφηκε στο Bath Abbey.

Απόσπασμα «Απομνημονεύματα για τα Βόρεια Σύνορα της Ελλάδας»
μεταφρασμένο
από το Βιβλίο του George Baker
" Memoir on the Northern Frontier of Greece "
το οποίο διαμορφώθηκε σε ψηφιακή μορφή από αντίτυπο
για τις ανάγκες της ιστοσελίδας
www.pentalofo.gr

www.pentalofo.gr